

Hiristiyan geleneğinde cennetteki Adem ve Havva,
(*Adam and Eve*. Lucas Cranach the Elder, 1526)

Âdem, Cennet ve Düşüş

Mustafa ÖZTÜRK*

Atıf/©: Öztürk, Mustafa, (2004). Âdem, Cennet ve Düşüş, Mîlel ve Nihal, 1 (2), 151-186.

Özet: Kur'an'da ve Tekvin kitabında aktarılan Âdem kıssası gerçekten ilginç bir kıssadır. Klasik dönem İslam uleması (müfessirler) kıssada geçen "cennet" ve "düşüş" gibi anahtar kavramları literal anlam düzeyinde yorumlamış ve bu yorumu birçok mitolojik unsurla zenginleştirmiştir. Diğer yünden, söz konusu kıssa literal olarak anlaşıldığında Kur'an'ın diğer pek çok ayetiyle çelişmektedir. Kanaatimizce, bu sorunun çözümü için kıssanın aslında temsîlî (dramatik) olduğu söylemekten başka bir seçenek yoktur. Âdem'in cennetine benzer tasvirler Tevrat'ın yanı sıra kadim Sümer mitolojisinde de mevcuttur. Esasen, Kur'an mesajı açısından Âdem kıssasının târihî olup olmadığı meselesi çok fazla bir değer taşımaz. Zira, bu ve diğer Kur'an kıssalarında önemli olan husus, anlatılanlardan dinî ve ahlâkî bir ders çıkarmak, diğer bir deyişle, kıssadan hisse almaktır. Anladığımız kadarıyla Allah burada insanın dünyadaki sınanma tecrübesini tasvir etmektedir. Bu tasvirdeki Âdem figürü büyük olasılıkla insan denen varlık türünü temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adem, şeytan, cennet, düşüş, hayat ağacı

Giriş

Bu makalenin yazılışındaki temel maksat, Kur'an'daki Âdem kıssasında geçen cennet ve düşüş (hubût) kavramlarını tahlil etmektir. Bu tahlil çerçevesinde öncelikle Âdem kelimesinin etimolojisi ve Kur'an bütünlüğü içindeki delaleti üzerinde durulacak, ardından kıssanın Kur'an'daki muhtelif versiyonları aktarılacaktır. Ayrıca, kıssanın ilk dönem Müslümanlar tarafından nasıl anlaşıldığını betimlemek -ki bu anlayışın gözler önüne serilmesi günümüz-

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

deki birçok yaygın inanç tarzının kaynak ve bilgi değeri hakkında fikir edinilmesi bakımından son derece önemlidir- için klasik tefsir ve kısas-ı enbiyâ literatüründeki rivayetlere de genişçe yer verilecektir. Ancak, erken dönem İslam toplumuna hakim olan mitolojik akıl ve düşünce yapısı hakkında da çok önemli ipuçları ihtiva eden rivayet malzemesinin aktarımında tasvip veya tenkit içeren herhangi bir mülahazada bulunulmayacaktır. Diğer taraftan kıssanın Tervat'taki versiyonu aktarılacak ve bu bağlamda Âdem'in iskan edildiği cennetin mahiyeti üzerinde durulacaktır. Son olarak, kıssada çok önemli bir yer tutan "hubût" (düşüş, iniş) kavramına ilişkin bazı kanaatler serdedilecektir.

Bilindiği gibi, İslâmî gelenekteki yaygın inanç muvacehesinde Âdem ve Havvâ dünya tarihindeki ilk insan çifti olarak kabul edilir. Bidayetinden beri müslümanların kahir ekseriyetini temsil edegelen Ehl-i Sünnet ekolüne göre, "Ebü'l-Beşer" (İnsanlığın atası) künyesiyle anılan Âdem -ki bir rivayete göre onun cennetteki künyesi de "Ebû Muhammed" imiş-¹ nev-i şahsına münhasır ilk insan, ilk bireydir. Sünnî ulema, bu inancın sıhhatini Kur'an ve hadis metinlerindeki muhtelif delillerle teyit etmiştir. Dinî-felsefî düşünce sistemlerinde birçok gnostik unsura yer veren Bâtınî-İsmâilî müellifler ile İmâmiyye Şiası'na mensup bazı alimlere göre ise Kur'an'da sözü edilen Âdem, yeryüzündeki ilk insan olmayıp ondan önce nice Âdemler gelip geçmiştir.² Buna benzer bir görüş, tasavvufu felsefleştirmesiyle tanınan Muhyiddîn İbn Arabî (ö. 638/1240) tarafından da dile getirilmiştir.³

¹ Bkz. Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut trz., I. 279.

² Ca'fer b. Mansûrî'l-Yemen, *Serâiru ve Esrâru'n-Nutekâ*, nşr. M. Gâlib, Beyrut 1984, s. 21. İmâmiyye kaynaklarından aktarılan muhtelif rivayetler için bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, I. 142-143.

³ Bkz. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, Beyrut (Dâru Sâdır) trz., III. 348.

Diğer taraftan, Allah'ın yeryüzünde (*fi'l-arz*) bir halife yaratacağından veya yeryüzüne bir kalfa atayacağından söz eden ayet (Bakara 2/30), Âdem'den önce yerkürede insan veya insana benzer bir akıllı varlığın bulunup bulunmadığı meselesinin tartışmaya açılmasına zemin hazırlamıştır. “Hani, Rabbin meleklerle, ‘Bakın, ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Melekler de, ‘Biz seni güzel sıfatlarla nitelemekte ve yüceliğini dile getirmekte iken orada bozgunculuk yapıp kan dökecek bir varlık mı yaratacaksın?’ demişlerdi. Allah da onlara, ‘Ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ diye cevap vermişti” mealindeki bu ayetle ilgili bir yoruma göre Kur’an’da Âdem’e ve onun soyuna halife denildiği nazar-ı dikkate alınırsa yeryüzünde Âdem'den önce başka bir insan türü yaşamış olmalıdır. Bunlar, yeryüzünü fesada boğup kan döktükleri için helâk edilmişlerdir. Daha sonraki bir zamanda yaratılan Âdem ve zürriyeti, ilâhî azapla topyekün helâk edilen kadim insanların halefi olmuştur. Bir başka yoruma göre Âdem ve soyu, daha önce yeryüzünde yaşamış olan cinlerin veya meleklerin halefi olmuş; genellikle sûfilerin tercih ettikleri bir diğer yoruma göre ise insan Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi sıfatıyla vücut bulmuştur.⁴

Tefsir kitaplarındaki yorumların hâsılası budur. Ancak, konuyla ilgili yorumların tümü son tahlilde birer zan ve varsayımın mahsulüdür. Çünkü, Kur’an’daki beyanlar esas alındığında, Âdem'den önce yeryüzünde insan veya ona benzer bir akıllı varlık yaşayıp yaşamadığı meselesine son noktayı koymak pek mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda vuzuha kavuşturulması zor gözükken bir diğer husus da Âdem kelimesinin menşeidir. Konuyla ilgili araştırmalarda “Âdem” lafzının Sümer dilinde “babam” anlamına gelen *adamu* kelimesinden veya Asur-Bâbil dilinde, “yapılmış, meydana getirilmiş veya ortaya konulmuş” gibi anlamlar içeren *adamu* kelimesinden yahut Sâbiî dilinde “kul” anlamına gelen *adam* kelimesinden türetilmiş olma ihtimalinden söz edilmiştir. Ayrıca, kelimenin

⁴ Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut 1995, I. 129.

İbranca'daki *adamah* (toprak, yer) kökünden türetilmiş olduğu da ileri sürülmüştür. Bazıları, Âdem kırmızı topraktan (*adamah*) yaratıldığı için ona "kırmızı" anlamına gelen "adom" kelimesiyle bağlantılı olarak Âdem isminin verildiğini ileri sürmüşlerse de bu görüş fazla benimsenmemiştir.⁵

Âdem kelimesinin hangi dile ait olduğu meselesi İslam alimlerini de meşgul etmiştir. Bu bağlamda Zemahşerî (ö. 538/1144) kelimenin -tıpkı "Âzer" lafzı gibi- ism-i fâil kalıbında yabancı kökenli bir kelime olduğunu söylemiş;⁶ Cevherî (ö. 393/1002) ve Cevâlikî (ö.540/1145) gibi dilciler ise kelimenin aslının Arapça olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷ Müslüman dilcilerin ekseriyeti bu son görüşü benimsemiş olmakla birlikte kelimenin hangi kökten türetildiği konusunda ittifak edilememiştir. Bir telakkiye göre Âdem kelimesi, "herhangi bir şeyin dış yüzeyi" anlamına gelen *edemeh* kökünden, bir başka telakkiye göre ise hem "esmerlik" hem "beyazlık" anlamı taşıyan *üdmeh* sözcüğünden türetilmiştir. Müfessirlerce bu iki görüşten ilki tercih edilmiştir. Taberî'nin (ö. 910/923) İbn Abbas ve Sa'îd b. Cübeyr'den gelen rivayete göre Âdem, yerin üst yüzeyindeki topraktan yaratıldığı için bu isimle anılmış;⁸ unutkan bir varlık olduğu için de "insan" diye vasıflandırılmıştır.⁹

Kur'an'da "Âdem" şeklinde on yedi defa, "Benî Âdem" (Âdemoğulları) şeklinde isim tamlaması olarak yedi defa ve bir defa da "İbne'y-Âdem" şeklinde geçen kelime,¹⁰ bilhassa tek başına zikredildiği ayetlerde özel isim çağrışımına sahiptir. Mamafih, kelimenin muhtelif ayetlerde "insan türü" ya da kendine mahsus özellikleriyle

⁵ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, İstanbul 1988, I. 358.

⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 129.

⁷ Şihâbuddîn el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Beyrut 1994, I. 356.

⁸ Ebû Ca'fer et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1995, I. 307-308.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, I. 279.

¹⁰ Bkz. M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, İstanbul 1990, s. 24-25.

beşerî varlık anlamında kullanılmış olması da çok uzak bir ihtimal değildir. Nitekim, “Hani, Rabbin meleklere, ‘Ben kuru balçıktan, rengi siyahlaşmış ve kokusu değişmiş çamurdan bir insan (beşer) yaratacağım’ demişti.” (Hicr 15/28) mealindeki ayet ile, “O Allah ki, sudan insan yaratıp (*ve hüvellezî haleqa mine’l-mâi beşerân*) aralarında kan ve hısımlık bağı kurdu.” (Furkân 25/54) mealindeki ayette geçen *beşer* kelimesi, insanın bidayette bir tek birey olarak değil, cins/tür olarak yaratıldığını ima etmektedir. Kaldı ki, “Adam” (Âdem) sözcüğü, İbranca’da insan türü için kullanılan müşterek bir isim olup Ahd-i Atîk’te 500’den fazla yerde bu anlamda, nadiren de özel isim olarak ilk insan için kullanılmıştır.¹¹

1. Âdem Kıssasının Kur’an’daki Versiyonu

Âdem kıssası Kur’an’daki tertip sırasına göre ilk olarak Bakara 2/30-37. ayetlerde zikredilir. Kıssa, “Hani, Rabbin meleklere: ‘Bakın, ben yeryüzünde bir halife (kalfa) yaratacağım’ demişti.” cümlesiyle başlar ve şöyle devam eder: “Melekler, ‘Biz seni güzel sıfatlarla nitelemek ve yüceliğini dile getirmekte iken orada bozgunculuk yapıp kan dökecek bir varlık mı yaratacağın?’ demişlerdi. [Bu serzeniş karşılık] Allah, ‘Ben sizin bilmediklerinizi bilirim.’ buyurmuştu. Allah, Âdem’e tüm isimleri (eşyanın mahiyetini?) öğretti ve ardından onları meleklere arz ederek, ‘Eğer siz sözünüzün arkasındaysanız eşyanın/varlıkların isimlerini bana söyleyin bakalım’ dedi. Onlar, ‘Sen kudret ve egemenlikte kusursuz ve eksiksizsin! Bizim bilgimiz senin bildirdiğinle sınırlıdır. Doğrusu, her şeyi bilen ve gerçek hikmet sahibi olan sadece sensin.’ dediler. Allah, ‘Ey Âdem! Onlara eşyanın/varlıkların isimlerini bildir.’ dedi. Âdem isimleri onlara bildirince Allah, ‘Ben size, göklerin ve yerin gizli gerçekliğini, açıkladıklarımızın ve gizlediklerinizin tümünü yalnız ben bilirim, dememiş miydim?!’ buyurdu.”

¹¹ Mustafa Erdem, *Hazreti Adem*, Ankara 1993, s. 14, 20-21; Bolay, “Âdem”, *DİA*, I. 358.

“İşte o vakit, ‘Âdem’e secde edin!’ dedik.¹² İblis hariç, tüm melekler Âdem’e secde etti. İblis ise [bu ilâhî emre] karşı geldi. Üstelik küstahça böbürlendi ve böylece hakkı inkâr edenlerden oldu. Ve sonra dedik ki: ‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennete ikamet edin ve orada dilediğinizden serbestçe yiyeceğinizi; lakin bir tek şu ağaca yaklaşmayın. Aksi hâlde kendinize yazık etmiş olursunuz.’ Derken, şeytan onları ayarttı ve böylece onları içinde buldukları yerden çıkardı. Bu yüzden biz, ‘Buradan inin, [bundan sonra] birbirinize düşman olarak yaşayın ve yeryüzünü bir müddet için mesken edinip orada geçiminizi sağlayın!’ dedik. Derken, Âdem rabbinden [yol gösterici] sözler alıp/öğrenip O’na tövbe etti. Allah da onun tövbelerini kabul etti. Gerçekte O’dur ancak tövbeleri kabul eden ve çok merhametli olan!...”

Kıssanın A’râf suresindeki versiyonunda Allah ile İblis arasındaki ilginç diyalog ile İblis’in Âdem ve eşini ayartma-aldatma keyfiyetinden de söz edilir. Surenin 11-25. ayetlerinde zikredilen kıssada, Allah’ın kıyamete kadar insanları ayartma müsaadesi verdiği

¹² Bu ayette geçen “secde” kelimesinin dildeki aslî anlamı “eğilmek” ve “baş eğmek”tir. Nitekim Araplar, fazla meyveden dolayı eğilen hurma ağacını, *nahle sâcide* diye nitelendirmişler; yine onlar üzerine binilecek hayvanın yere çökmesi için de *secede* veya *escede* fiillerini kullanmışlardır. Arap şairin, “Orada göreceksin ki, küçük dağlar atların toynaklarına secde ediyorlar” (*tera’l-ükme fihâ sücceden li’l-havâfir*) şeklindeki dizesinde de secde kelimesi *tezellül* (boyun eğmek) manâsında kullanılmıştır. Bu kelimenin sözlükteki bir diğer aslî anlamı da “itaat etmek” ve “saygı göstermek”tir. Rahmân 55/6 ve Nahl 16/48-49. ayetlerde bu manâda kullanılan kelime ayrıca “selam vermek” ve “alnı yere koymak” gibi anlamlar da içermektedir. Bakara 2/34. ayette geçen, “Âdem’e secde edin!” ifadesindeki *secde* hakkında, “Bütün Müslümanlar bu secdenin ibadet olmadığına hemfikirdirler. Çünkü, ibadet maksadıyla Allah’tan başkasına secde etmek küfürdür.” diyen Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), buradaki secdenin Âdem’e saygı göstermek ve onu selamlamak anlamına geldiğini belirtir. Kısaca, Âdem kıssasıyla ilgili ayetlerde geçen *secde* kelimesi, namaz esnasındaki malum pozisyona delil, değer verme ve saygı göstermeye delalet eder. Ebû Abdillâh Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Beyrut 1993, II. 231-232.

İblis'in ilâhi huzurdan kovulduğunu bildiren 18. ayetin¹³ ardından Âdem'e şöyle hitap edilmiştir: "Ve [sana gelince] ey Âdem! Sen ve eşin cennette ikamet edin; gönlünüz neyi çekerse yiyin; ama sakın şu ağaca yaklaşmayın; yoksa kendinize yazık etmiş olursunuz. Bunun üzerine, şeytan onlara, [o âna] kadar farkında olmadıkları çıplaklıklarını göstermek amacıyla fısıldayıp, 'Rabbimizin sizi bu ağaçtan men etmesi, siz ikiniz melekler [gibi] olmayasınız ya da sonsuza kadar yaşamayasınız diyedir.' dedi. Ve onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyen biriyim' diye de and verdi. Böylece onları yanıltıcı düşüncelere sevk etti. Âdem ve eşi o ağacın meyvesinden tadar tatmaz çıplaklıklarının farkına vardılar ve bahçeden topladıkları yapraklarla edep yerlerini örtmeye koyuldular. Bunun üzerine Rableri onlara, 'Ben sizi o ağaçtan men etmemiş miydim? Şeytan sizin için âşikar bir düşmandır, dememiş miydim?' diye seslendi. O ikisi, 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize yazık ettik; bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, hiç şüphesiz kaybedenlerden olacağız.' diye yakardılar. Buna karşılık Allah, 'Birbirinize düşman olarak inin! Yeryüzünde bir süre ikamet edecek bir yurt ve geçimizi sağlayacak şeyler bulacaksınız.' dedi ve ekledi: "Orada yaşayacak ve öleceksiniz, tekrar oradan [diriltilip] çıkarılacaksınız."

Kıssanın Tâ-hâ 20/115-123. ayetlerdeki versiyonunda ise şu ifadeler yer almaktadır: "Gerçek şu ki, biz Âdem'e önceden buyruğumuzu ulaştırmıştık; fakat o bunu unuttu. Biz onda bir azim ve kararlılık gör[e]medik. [Şöyle ki,] biz meleklerle, 'Âdem'e secde edin!' dediğimiz vakit İblis hariç onların hepsi secde etti. İblis ise secdeye yanaşmadı. Bunun üzerine Âdem'e, 'Ey Âdem! Gerçek şu ki, bu senin ve eşinin düşmanıdır. Bu yüzden dikkat edin, sizi bu cennetten/has bahçeden çıkarıp bedbaht kılmasın.' dedik. O cennet ki, orada acıkmaman ve kendini çıplak hissetmemen sağlanmıştı. Keza, orada susamaman ve güneşin sıcaklığından etkilenmemen de sağlanmıştı. Ne var ki, şeytan ona sinsice fısıldayarak, 'Ey Âdem!

¹³ İblis'in insanları ayartma müsaadesiyle birlikte ilâhi huzurdan kovuluşu için ayrıca bkz. Hicr 15/32-40; Sâd 38/74-83.

Sana sonsuzluk ağacını ve dolayısıyla ebedi saltanatın yolunu gösteriyim mi?’ dedi. Böylece Âdem ve eşi o ağacın meyvesinden yediler; bunun üzerine çıplaklıklarının farkına vardılar ve bahçeden devşirdikleri yapraklarla üzerlerini örtmeye çalıştılar. Ve böylece Âdem rabbine karşı geldi, dolayısıyla ciddi bir hataya düşmüş oldu. Ama sonra Rabbi yine de onu [rahmetiyle] mücteba kıldı; tövbesini kabul etti ve nihayet, ‘Birbirinize düşman olarak hepiniz buradan inin. Muhakkak ki size benden hak ve hakikat yolunun rehberi/öğretisi gelecektir. Kim benim rehberimi izlerse yoldan sapmayacak ve bedbaht olmayacaktır.’ demek suretiyle ona kılavuzluk etti.”

2. Kıssanın Klasik Tefsir ve Kısas-ı Enbiyâ Literatüründeki Açılımı

Âdem kıssası özellikle rivayet yoğunluklu tefsirlerde son derece ilginç motiflerle tezyin edilmiştir. Kıssayla ilgili rivayetlerdeki tüm malumatı aktarmak bu çalışmanın maksadını haleldar edeceği için burada yalnızca Taberî’nin (ö. 310/923) *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri’l-Me’sûr* ve Ebû İshâk es-Sa’lebî’nin (ö. 427/1035) *Arâisü’l-Mecâlis (Nefâ’isü’l-‘Arâis ve Yevâkîtü’t-Ticân fi Kasasi’l-Kur’ân)*¹⁴ adlı eserlerinde yer alan rivayetlerden oluşan bir seçki sunulacaktır. Ancak bu sunumda, erken dönem müslüman nesillerin Kur’an kıssalarını ne şekilde anlayıp yorumladıkları meselesini de epeyce vuzuha kavuşturan rivayetlerdeki malumatın bilgi ve doğruluk değeri üzerinde durulmayacaktır.

İçerik yönünden epeyce ilginç olduğunu düşündüğümüz rivayetlere göre yeryüzünün ilk sakinleri cinler idi. Fakat onlar yeryüzünde fesat çıkarıp kan döktüler. Bunun üzerine Allah, “Hâris”

¹⁴ Bazı yazma nüshalarında *en-Nefâis fi Mebde’i’l-Dünyâ ve’l-‘Arâis fi Kasasi’l-Enbiyâ* şeklinde de isimlendirilmiş olan bu meşhur eser, Şâfi’î mezhebine mensup bir tefsir ve akâid alimi olan müellifin *el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Kur’ân* adlı rivayet tefsirindeki kıssalarla ilgili rivayet malzemesinin, “İsrâiliyyât” kavramına rahmet okutturacak nitelikteki birçok hurafe ve masalla zenginleştirilmiş versiyonudur.

ismiyle cennetin bekçiliğini yapan veya dünya semasındaki meleklerin lideri olan İblis'i bir melek ordusuyla birlikte onların üzerine gönderdi. İblis ve melekler onların tümünü katletti. Daha sonra Âdem yaratıldı ve yeryüzünden silinen seleflerine halef kılındı.¹⁵

Allah Âdem'i kokuşmuş ve zaman içinde kurumuş bir balçık-tan yarattı. Âdem kırk gece veya kırk sene boyunca cansız bir beden (ceset) olarak kaldı. Bu zaman zarfında İblis onun yanına gelip ayağına vuruyor, Âdem'in henüz cansız olan bedeni de "tın, tın" ses çıkarıyordu. Yine İblis Âdem'in kâh ağzından girip makatından çıkıyor, kâh makatından girip ağzından çıkıyordu. Bunu yaparken de Âdem'e, "Sen aslında hiçbir şeysin! Zaten ne olduğun ortada! Eğer ben musallat olursam seni kesinlikle helâk ederim. Şayet sen bana musallat olursan hiç şüphesiz seni bir isyankâr yaparım." diye meydan okuyordu. Derken, Allah Âdem'e ruhundan üfürdü. İlâhî ruh Âdem'in bedenine baş taraftan girip bütün vücuduna yayıldı. Böylece Âdem'in çamurdan bedeni et ve kana dönüştü.¹⁶

Ne var ki, ruhun Âdem'e girişi çok kolay olmadı. Zira, Allah ruha Âdem'in ağzından içeri girmesini emretti. Ancak o, "Orası çok kuytu ve karanlık bir yer, giremem!" diyerek ilâhî emre karşı geldi. Allah mezkur emrini iki kez daha yineledi ama ruhtan yine aynı cevabı aldı. Allah dördüncü ve son kez ruha, "Oraya zorla gireceksin ve zorla çıkacaksın." diye emretti. Bunun üzerine ruh Âdem'in bedenine girdi.¹⁷ Ruh göbek hizasına ulaşınca Âdem bedenini fark etti ve -tabiri caizse- narsizm belasına müptela olup hemen ayağa kalkmaya yeltendi; fakat başaramadı. Bir başka rivayete göre de ilâhî ruh ense kökünden içeri girince Âdem'in gözü açıldı ve cenneteki meyvelere baktı. Ruh karın bölgesine ulaşınca canı meyve çekti ve bir sıçrayışla üç beş meyve koparmak istedi; ama yine başaramadı. Çünkü, ruh henüz belden aşağısına ulaşmamıştı. Bu yüz-

¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I. 288; Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut 1983, I. 111.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I. 291, 293; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I. 111-112.

¹⁷ Ebû İshâk es-Sa'lebî, *'Arâisü'l-Mecâlis*, Kahire 1321, s. 16.

den Allah, “İnsan aceleci bir varlık olarak yaratıldı” (Enbiyâ 21/37) demek suretiyle Âdem’in başarısızlıkla sonuçlanan bu meyve devşirme teşebbüsüne atıfta bulundu.¹⁸

Ruh tüm bedene nüfuz edince Âdem hapşırdı ve Allah’tan gelen bir ilhamla yahut meleklerin talimiyle, “Hamd Âlemlerin rabbine mahsustur” (*elhamdülillâh*) dedi. Allah da ona, “Ey Âdem! Allah sana rahmet etsin” (*yerhamükellâh*) diye karşılık verdi. Daha sonra, aralarında İblis’in de bulunduğu meleklerle, “Âdem’e secde edin!” diye emretti. O âna kadar dünya semasındaki meleklerin lideri olan İblis hariç diğer bütün melekler bu emrin gereğini icra etti. İblis ise, “Ben onun önünde eğilmem; çünkü ben ondan daha hayırlıyım. Hem sonra ben ondan yaşça daha büyüğüm ve yaratılış bakımından da daha güçlüyüm.” diyerek emre karşı geldi. Böylece ilâhî huzurdan kovulmuş ve rahmetten ümidini kesmiş bir şeytan oluverdi.¹⁹

Allah Âdem’e yeryüzündeki canlı cansız her varlığın ismini öğretip meleklerle Âdem’i saygıyla selamlamalarını emrettikten ve nihayet İblis’i emre itaatsizlik sebebiyle huzurdan kovduktan sonra, “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette ikamet edin. Orada dilediğiniz gibi bolca ve afiyetle yiyin. Ama sakın şu ağaca yaklaşmayın. Aksi hâlde kendinize yazık edenlerden olursunuz.” buyurdu. Rivayete göre Allah Âdem’i ve eşini cennete yerleştirdiğinde, onlara söz konusu ağacı (buğday filizi, üzüm asması veya incir ağacı) yasaklamıştı. Ancak melekler, adeta bir sarmaşık gibi dalları birbirine geçmiş olan bu ağacın ebedilik meyvesinden yerlerdi. Âdem ve eşine yasaklanan şey, işte bu ebedilik meyvesi idi.²⁰

İblis, Âdem ve eşini ayartmak suretiyle intikam almak isteyince cennete girme teşebbüsünde bulundu. Ancak cennetin bekçileri onu içeri sokmadılar. Derken, yılan çıkageldi. O zamanlar yılan dört

¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I. 291; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, I. 117.

¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I. 291; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, I. 112.

²⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I. 337.

bacaklı olup adeta Horasan devesi gibi bir görünümüne sahipti Dahası, o, Allah'ın yarattığı en güzel hayvanlardan biri idi ve cennette bekçilik yapıyordu. Ama aynı zamanda İblis'in de yakın arkadaşı idi. Bu yüzden İblis ona, "Senin ağzının içinde cennete girebilir miyim?" diye bir ricada bulundu. O da İblis'in ricasına "Hay hay!" deyip onu cennete soktu.²¹

Başka bir rivayete göre ise İblis Âdem'in cennette ağırlandığını duyunca kıskançlık krizine girdi ve kendi kendine, "Yazıklar olsun! Ben kaç bin senedir Allah'a kulluk ettiğim hâlde cennet yüzü görmedim; bu adam daha dün yaratıldığı hâlde Allah ona cennette keyif çattırıyor..." diye söylendi. Ardından, yaman bir hile ile Âdem'i cennetten çıkarmanın hesabını yapmaya başladı. Bu maksatla cennetin kapısının önüne kuruldu ve orada tam üç yüz sene ibadetle meşgul oldu. Sonunda herkes tarafından âbid ve zâhid bir kul olarak tanındı. İblis bu arada cennetten birinin çıkması için can atıyordu. Ama Allah tam üç yüz sene boyunca hiç kimseyi cennetten dışarı çıkarmadı.²²

Gel zaman git zaman derken, cennetin cümle kapısından nihayet birisi çıktı. Kapıdan çıkıp gelen varlık Tavus kuşu idi. İblis, cenneteki kuşların efendisi olan Tavus'u karşısında görünce, "Ey saygıdeğer varlık! Sen kimsin? İsmi ni bağışlar mısın? Ben bugüne kadar senin kadar güzel bir varlık görmedim." dedi. Tavus, "Ben cennet kuşlarından biriyim, adım Tavus." diye karşılık verdi. Bunun üzerine İblis ağlamaya başladı. Tavus, "Ya sen kimsin ve niçin ağlıyorsun?" diye sordu. İblis, "Ben üst düzey meleklerden biriyim. Lakin beni ağlatan şey şu ki, sen bu mükemmel güzelliğini kaybedeceksin." dedi. Tavus, "Yani ben bu güzelliğimi kaybedeceğim öyle mi?" diye sorunca İblis, "Evet, tüm varlıklar bir zaman sonra yok olup gidecekler. Ancak ebedilik ağacından yiyenler müstesna!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Tavus, "Peki o ağaç nerede?" diye

²¹ Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, s. 17.

²² Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, s. 18.

sordu. İblis, “Cennette!” diye cevapladı. Tavus, “Peki onun yerini bize kim gösterecek?” diye sordu. İblis, “Ben, tabii eğer beni içeri sokarsan...” diye cevapladı. Tavus, “Bu imkansız!” dedi; “çünkü cennetin baş muhafızı Rıdvan hiç kimseyi içeri sokmadığı gibi dışarı da çıkarmaz. Ama yine de ben bu konuda sana yardımcı olacak birini biliyorum.” dedi. İblis, “O kim?” diye sorunca Tavus, “Allah’ın halifesi Âdem’in hizmetçiliğini yapan Yılan...” diye cevap verdi. Bu konuşmanın ardından Tavus cennete geri döndü ve hemen yılanı gidip İblis’in söylediklerini ona aktardı. Yılan bir koşu cennetin kapısına geldi. İblis vakit kaybetmeden sordu: “Beni içeri sokabilir misin?”. Yılan, “Peki sen havaya dönüşüp benim ağzıma girebilir misin?” diye karşılık verdi. İblis, “Evet!” dedi ve sonunda yılanın ağzında cennete girdi.²³

İblis, yılanın ağzında veya karnında cennete girdikten hemen sonra arz-ı endam etti. Ardından, Allah’ın Âdem ve eşine yasakladığı ağacın meyvesinden alıp Havvâ’ya getirdi ve “Hele bir bak şu ağacın meyvesine! Kokusu, tadı ve rengi ne kadar güzel değil mi?” dedi. Havvâ İblis’in tahrikiyle meyveyi alıp yedi. Sonra Âdem’e götürdü ve “Hele bir bak şu meyveye! Kokusu, tadı ve rengi ne kadar güzel değil mi?” dedi. Bu söz üzerine Âdem de onu yedi.²⁴

İşte tam o esnada Âdem ve Havvâ edep yerlerinin açıkta olduğunu fark etti. Âdem hemen bir ağacın dalları arasına saklandı. O sırada Allah, “Âdem neredesin?” diye seslendi. Âdem, “Buradayım ey rabbim!” diye cevap verdi. Allah, “Orta yere çıkmayacak mısın? Yoksa benden mi kaçırıyorsun?” dedi. Âdem, “Bilakis ey rabbim, senden utanıyorum!” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Allah, “Kendisinden yaratılmış olduğun toprak artık lanetlendi. Onun meyvesi dikene dönüştü.” diye seslendi. Ardından Havvâ’ya yönelip, “Ey Havvâ! Sen benim kulumu ayarttın. Artık çok zor doğum yapacaksın. Karnındakini doğurmak istediğinde defalarca ölümün

²³ Sa’lebî, *Arâisü’l-Mecâlis*, s. 18.

²⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I. 336.

soğuk nefesini yanı başında hissedeceksin.” dedi. Allah son olarak yılanı da şöyle söyledi: “O mel’un İblis’i karnında cennete sokan sen var ya sen; işte sen benim kulumu ayarttın. Bu yüzden sen de lanetlendin. Bundan sonra karnının üzerinde sürünecek ve sadece toprakla besleneceksin. Ayrıca, sen Âdemoğlu’nun onlar da senin düşmanın olacak. Birbirinizle karşılaştığınızda sen onların topuklarını ısırarak, onlar da senin başını ezecekler.”²⁵

Allah’ın bu paylaşımından sonra Havvâ ve ondan türeyen tüm kız çocukları kıyamete kadar şu on beş nâkısaya mahkum edildi: (1) Hayız görmek. Rivayete göre Havvâ cennetteki ağacın meyvesini koparıncaya ağaç kanadı. Bunun üzerine Allah, “Şu ağacı kanattığın gibi sen de her ayın muayyen günlerinde kana!” diye beddua etti. (2) Hamilelik meşakkati (3) Düşük ve sancılı doğum yapmak (4) Din noksanlığı (5) Akıl noksanlığı (6) Mirastan erkeğin aldığı payın yarısını almak (7) İddet beklemek (8) Erkeklere marabalık etmek (9) Boşanma hakkından yoksun olmak (10) Cihattan mahrum kalmak (11) Peygamber olamamak (12) Devlet başkanlığı ve yargıçlık görevine atanmamak (13) Tek başına yolculuk yapma iznine sahip olmamak (14) Cuma namazı kılmamak (15) Selam verilmeye değer bir varlık olarak görülmemek.²⁶

Allah bu itabının (azarlama) ardından Âdem, Havvâ, İblis, yılan ve tavus kuşunu cennetten kovdu. Âdem cennette, müddeti beş bin yıl olan ahiret günlerinden yarım gün, yani 2500 yıl ikamet ettikten sonra saat dokuzda veya onda kovuldu. İbn Abbas’a göre ise öğle ile ikindi namazı arasında kovuldu. Âdem gökyüzündeki cennetten Hindistan’a/Hindistan’daki Nevd (Nevz) dağına veya Seylan (Serendib) adasına, Havva Cidde’ye, İblis Basra civarında bir yere, yılan İsfahan’a, Tavus kuşu da Babil’e düştü.²⁷ Âdem’e cennetin kokusu sindiği için Hindistan dünyadaki en hoş kokulu yer oldu. Âdem cennetten kovulunca göz yaşını hiç dinmedi. O, akan gözyaşla-

²⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I. 336.

²⁶ Sa’lebî, *‘Arâisü’l-Mecâlis*, s. 20.

²⁷ Sa’lebî, *‘Arâisü’l-Mecâlis*, s. 21.

rını cennetten kovulduğu sırada yanına aldığı Hacer-i Esved'le siliyordu. Âdem cennetten düşerken yanına örs, çekiç ve kerpeten almayı da unutmadı. Ayrıca hurma, turunç ve muz da onunla birlikte yeryüzüne düştü. Bütün bunların yanında Allah bir erkek bir dişi olmak üzere sığır, koyun, keçi gibi sekiz çift hayvanı da Âdem'le birlikte yeryüzüne indirdi. Bu arada Allah Âdem ve eşinin yeryüzünde çıplak olduklarını gördü ve onlara cennetten indirdiği koyunlardan birini kesmelerini emretti. Onlar hemen koyunu kesip yününü kırdılar. Âdem bu yünden kendisine bir elbise yaptı; Havvâ ise aynı yünden bir entari ve bir başörtülük kumaş çıkardı.²⁸

Âdem Hindistan'a düşünce kendisini çok yalnız hissetti. Bunun üzerine Allah Cebrail'i gönderdi. Cebrail Hindistan'a gelince ezan okumaya başladı. İki kez, *eşhedü enne muhammeden rasûlullah* deyince Âdem, "Muhammed kim?" diye sordu. Cebrail, "O, senin peygamberlikle müşerref olan çocuklarının sonuncusudur." diye yanıtladı. Âdem Hindistan'a düştüğünde başı göklere değiyordu. Gökyüzü bu durumdan rahatsızlık duydu. Yeryüzü de Âdem'in ağırlığından şikayetçi oldu. Bu şikayetleri dikkate alan Allah elini Âdem'in başına bastırarak onun boyunu yetmiş arşın kadar kısalttı. Böylece kilosunu da aynı oranda azalmış oldu.²⁹

Âdem Hindistan'da bir süre kaldıktan sonra hacca gitmeye karar verdi. Bu yolculuk onun için çok kolay oldu. Çünkü onun her adımı bir köy veya kasabanın yerleşim alanını kapsayan bir mesafeye tekabül ediyordu. Bu yüzden kısa bir sürede Mekke'ye ulaştı. Safa kapısından Mekke'ye girdi ve bir hafta boyunca Kabe'yi tavaf etti. Orada iki rekat namaz da kıldı. Bu arada melekler ona, "Ey Âdem! hacın kabul olsun." diye dua edip eklediler: "Biz hac vecibesini sen yaratılmadan iki bin sene önce ifa etmiştik." dediler...³⁰ Âdem ile Havvâ Cuma günü Arafat'ta veya Müzdelife'de buluştular. Ama cennetten kovuldukları için bu buluşmaya hiç sevinemedi-

²⁸ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I. 138-143.

²⁹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I. 135.

³⁰ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I. 136-137.

ler. Bilakis, kaybettikleri mutluluk ve esenlikten dolayı tam yüz sene boyunca ağladılar. Yine kırk yıl boyunca tek lokma yemediler, bir damla su içmediler. Ayrıca, Âdem Havvâ'ya tam yüz sene boyunca hiç yaklaştı.³¹

Cennette iken Arapça konuşan Âdem Allah'ın emrine isyan edince bu dil kendisine unutturuldu. O da zorunlu olarak Süryanca konuşmaya başladı. Tövbe edince tekrar Arapça konuşmaya başladı. Âdem aşağı yukarı bin yıla bâliğ olan dünyevî yaşamını Hindistan'da veya Şam'da yahut Mekke'de noktaladı.³² Ölmeden önce vasiyetini yazıp oğlu Şî't'e teslim eden Âdem'in cenazesindeki tekfin ve teçhiz işleri meleklerce görüldü. Bu arada Allah cennetten kefen bezi gönderdi. Melekler onu güzelce yıkayıp üç katlı bir kefene sardıktan sonra Mekke civarındaki Ebû Kubeys mağarasına veya "Büyük Mağara" denilen bir başka mağaraya defnettiler.³³

3. Kıssanın Tevrat'taki Versiyonu

Âdem kıssası, Tevrat'ın Tekvin kitabında zikredilmekte, ayrıca Ahd-i Atık içindeki muhtelif kitaplarda kıssaya yönelik bazı atıflar yer almaktadır. Tekvin'de Âdem'in yaratılışına dair iki ayrı hikaye anlatılmıştır. Ruhban metnine ait olan birinci hikayeye göre insan, yaratılışın altıncı gününde, diğer bütün varlıklardan sonra Allah'a benzer bir surette ve erkek-dişi olarak yaratılmıştır. Bu hikayenin Tekvin'deki tam metni şöyledir: "Ve Allah dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve sığırlara, ve bütün yeryüzüne, ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı. Ve Allah onları mübarek kıldı; ve Allah onlara dedi. Semereli olun, ve çoğalın, ve yeryüzünü doldurun, ve onu tabi kılın; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olun. Ve Allah dedi:

³¹ Sa'lebî, *'Arâisü'l-Mecâlis*, s. 20.

³² Sa'lebî, *'Arâisü'l-Mecâlis*, s. 27.

³³ Sa'lebî, *'Arâisü'l-Mecâlis*, s. 27.

İşte, bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebze, ve kendisinde ağaç meyvesi olup tohum veren her ağacı size verdim; size yiyecek olacaktır; ve yerin her hayvanına, ve göklerin her kuşuna, ve kendisinde hayat nefesi olup yeryüzünde sürünen her şeye, bütün yeşil otu yiyecek olarak verdim; ve böyle oldu. Ve Allah yaptığı her şeyi gördü, ve işte, çok iyi idi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, altıncı gün.”³⁴

Kanaatimizce bu hikaye, insanın ilk olarak bir erkek ve dişi değil, birçok erkek ve dişi olarak, diğer bir deyişle, kendine has özellikleriyle “insan” denilen bir canlı türü olarak yaratıldığına işaret etmektedir. Yahvist metnine ait ikinci hikayenin ilk pasajında ise şu ifadeler yer almaktadır: “Ve Rab yerin toprağından adamı yaptı, ve onun burnuna hayat nefesini üfledi; ve adam yaşayan can oldu” diye başlamakta ve şöyle devam etmektedir: “Ve Rab Allah şarka doğru Aden’de bir bahçe dikti; ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı, ve bahçenin ortasında hayat ağacını, ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden’den bir ırmak çıktı; ve oradan bölündü, ve dört kol oldu. Birinin adı Pışon’dur; kendisinden altın olan bütün Havila diyarını kuşatır; ve bu diyarın altını iyidir; orada ak günnük ve akik taşı vardır. Ve ikinci ırmağın adı Gihon’dur; bütün Kuş ilini kuşatan odur. Ve üçüncü ırmağın adı Dicle’dir; Aşur’un önünden akan odur. Ve dördüncü ırmak Fırat’tır. Ve Rab Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu. Ve Rab Allah adama emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye; fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin; çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün.”³⁵

Âdem Eden bahçesine konulduktan sonra tek başına yaşamaya başlar. Ancak Allah onun yalnız başına yaşamasının iyi olmadığını düşünür. Bu yüzden, ona uygun bir yardımcı olmak üzere yerin

³⁴ Tekvin, 1/26-31.

³⁵ Tekvin, 2/7-17.

hayvanlarını ve göklerin kuşlarını yaratır. Fakat, yaratılan hayvanlardan hiçbirisi Âdem'in yalnızlığını gidermez. Bu durumu gören Allah ona eş olarak Havvâ'yı yaratmaya karar verir: "Ve Rab Allah dedi: Adamın yalnız olması iyi değildir; kendisine uygun bir yardımcı yapacağım. Ve Rab Allah her kır hayvanını, ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı; ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi; ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkun adı o oldu. Ve adam bütün sığırlara, ve göklerin kuşlarına, ve her kır hayvanına ad koydu; fakat adam için kendisine uygun yardımcı bulunmadı. Ve Rab Allah adamın üzerine derin uyku getirdi, ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı, ve yerini etle kapadı; ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı, ve onu adama getirdi. Ve adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik, ve etimden ettir; buna Nisa denilecek, çünkü o insandan alındı. Bunun için insan anasını ve babasını bırakacak, ve karısına yapışacaktır, ve bir beden olacaklardır. Ve adam ve karısı, ikisi de çıplaktılar, ve utançları yoktu."³⁶

Tam bu noktada hikayenin baş kahramanları arasına yılan da katılır. Buradaki yılan aslında Kur'an'daki İblis'e tekabül etmektedir. Bunun içindir ki müfessirler, İblis'in cennete yılanın karnında girdiğini söylemek suretiyle kıssanın Kur'an ve Tevrat versiyonlarını mezcetmişlerdir. Tekvin, yılanın Âdem ve Havvâ'yı cennette ayartmasını şöyle betimlemiştir: "Ve Rab Allah'ın yaptığı bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan yilandı. Ve kadına dedi: Gerçek, Allah: Bahçenin hiçbir ağacından yemeyeceksiniz dedi mi? Ve kadın yılanı dedi: Bahçenin ağaçlarının meyvesinden yiyebiliriz; fakat bahçenin ortasında olan ağacın meyvesi hakkında Allah: Ondan yemeyin ve ona dokunmayın ki, ölmeyesiniz, dedi. Ve yılan kadına dedi: Katiyen ölmezsiniz; çünkü Allah bilir ki ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, ve iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız. Ve kadın gördü ki, ağaç yemek için iyi, ve gözlere hoş, ve anlayışlı kılmak için arzu olunur bir ağaçtı; ve onun meyvesinden

³⁶ Tekvin, 2/18-25.

aldı, ve yedi; ve kendisi ile beraber kocasına da verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı, ve kendilerinin çıplak olduğunu bildiler; ve incir yaprakları dikip kendilerine önlükler yaptılar.”³⁷

Yasak ağaçtan yer yemez çıplak olduklarının farkına varan ve hemen incir yapraklarıyla edep yerlerini örtmeye çalışan Âdem ve Havvâ bu esnada cennette gezinen Tanrı'nın sesini duyarlar. Tanrı, “Neredesin?” diye Âdem'e seslenir. Âdem de, “Senin sesini bahçede işittim, ve korktum, çünkü ben çıplaktım, ve gizlendim.” diye cevap verir. Tanrı bu defa, “Ondan yeme diye sana emrettiğim ağaçtan yedin mi?” diye sorar. Âdem, “Yanıma verdiğin kadın o ağaçtan bana verdi ve yedim” diye cevaplar. Bu cevap üzerine Tanrı Havvâ'ya döner ve “Bu yaptığın nedir?” diye sorar. Havvâ da kendisini yılanın ayarttığını söyler. Bunun üzerine Rab yılanı, “Bunu yaptığın için, bütün sığırlardan, ve bütün kır hayvanlarından daha lanetlisin; karnın üzerinde yürüyeceksin, ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin; ve seninle kadın arasına, ve senin zürriyetinle onun zürriyeti arasına düşmanlık koyacağım; o senin başına saldıracak, ve sen onun topuğuna saldıracaksın.”³⁸ diye lanet eder.

Rab sonra Havva'ya döner ve şöyle der: “Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlat doğuracaksın; arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır...”³⁹ Tanrı Âdem'i de şöyle azarlar: “Karının sözünü dinlediğin, ve: Ondan yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetli oldu; ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin; ve sana diken ve çalı bitirecek; ve kır otunu yiyeceksin; toprağa dönünceye kadar alınının teriyle ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alındın; çünkü topraksın ve toprağa döneceksin.”⁴⁰

³⁷ Tekvin, 3/1-7.

³⁸ Tekvin, 3/14-15.

³⁹ Tekvin, 3/16.

⁴⁰ Tekvin, 3/17-19.

Tekvin, Âdem ve eşinin cennetteki hikayesini şöyle noktalar: “Ve Rab Allah dedi: İşte, adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın, ve yemesin ve ebediyen yaşamasın diye Rab Allah onu Aden bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı. Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için, Aden bahçesinin şarkına Kerubileri ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu.”⁴¹

Tekvin’in 2/7-17. pasajındaki tasvirlerden anlaşılacağı üzere, Âdem ve Havvâ’nın bakıp gözetmekle mükellef kılındıkları cennet çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Özellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin bu bahçenin sulamasında kullanılması, onun sınırları hakkında bir ipucu vermektedir. Buradan hareketle William Smith gibi bazı araştırmacılar, Âdem’in iskan edildiği cennetin, içinde her türlü hayvanın yaşadığı, insanın fiziksel özelliklerine son derece uygun bir ortama sahip olan ve İran Körfezi ile Kafkasya’nın güneyine kadar uzanan bir bölge olduğunu söylemiştir. Bu bahsi bir cümlede özetlersek, Tevrat’taki cennet yeryüzünde olup her türlü nimet ve güzellikle donatılmış bir coğrafi bölgeye işaret etmektedir.⁴²

4. Âdem’in İskan Edildiği Cennet

Kur’an, Âdem’in ilk iskan mahallini “cennet” olarak nitelendirir. Cennet kelimesi sözlükte, “örtmek, gizlemek” anlamındaki *cenn* kökünden türetilmiş bir isim olup “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe”ye karşılık gelir.⁴³ Bu kıssayı gerçekten olmuş bitmiş bir hâdisenin aktarımı olarak anlayıp yorumladığımız -ki temsîlî bir kıssa olarak anlamak da pekala mümkündür- takdirde, Âdem’in iskan edildiği cennetin yeryüzünde bir bahçe olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ancak, Müslümanların ve bilhassa avâm-ı nâstan olan Müslümanların kahir ekseriyeti bu cennetin gerçek müminlere vaat edi-

⁴¹ Tekvin, 3/22-24.

⁴² Erdem, *Hazreti Adem*, s. 32.

⁴³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur’ân*, İstanbul 1986, s. 138.

len uhrevî *huld* cenneti olduğuna inanmıştır. Ulema sınıfı ise söz konusu ayetlerde geçen bazı harfler ve kelimelerle ilgili gramatik ve semantik tahlillerle bu inancı temellendirmeye çalışmıştır.⁴⁴ Buna karşılık, Yahudilik hakkında epeyce bilgi sahibi olan sahabi Ubey b. Ka'b ve tabiun neslinden Vehb b. Münebbih gibi şahsiyetler ile İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam el-Mâturidî (ö. 333/944), Mu'tezile'den Kâ'bî (ö. 319/931) ve Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) gibi bazı ulema Âdem'in iskan edildiği cennetin yeryüzünde olduğu fikrini benimsemiştir. İsfahânî bu fikrini şöyle temellendirmiştir:

(1) Eğer burada sözü edilen cennet, müminlere vaad edilen uhrevî mükâfat yurdu olsaydı kesinlikle ebedî (*huld*) olması gerekirdi. Yine Âdem, eğer ebedî cennette iskan edilmiş olsaydı, İblis'in, "Ey Âdem! Sana ebedilik ağacına ve hiç sona ermeyecek bir saltanata ulaşmanın yolunu göstereyim mi?" (Tâ-hâ 20/120) şeklindeki ayartmasına kanmazdı. (ii) Ebediyet cennetine giren kimse, Allah'ın, "Onlar cennetten çıkarılmayacaklardır" (Hicr 15/48) beyanınca oradan bir daha çıkarılmazdı. (iii) Mükâfat yurdu olan cennetin nimetleri tükenmez. Çünkü Allah, "Onun yemişleri ve gölgesi süreklidir" (Ra'd 13/35); "Bahtiyar olanlar, gökler ve yerler durduğu sürece cennette kalacaklardır" (Hûd 11/108) buyurmuştur. Âdem'in iskan edildiği cennet, bu ayetlerde tavsif edilen cennet olsaydı, sona ermez, dolayısıyla o da bu cennetten çıkarılmazdı. Ne var ki Âdem cennetten kovuldu; dolayısıyla mutluluk ve refahı da son buldu. (iv) İnsan türünün, ebediyen hiçbir teklife muhatap olmaksızın ikamet edilecek olan cennette yaratılması ilâhî hikmete ters düşer. Çünkü Allah, buyruklarına uygun davranışlar sergileyen insana ait bir mükâfatı, hiçbir iyi iş üretmemiş bir insana vermez. (v) Bu kıssada, Allah'ın yeryüzünde yarattığı Âdem'i gökyüzüne naklettiğine dair hiçbir bir atıf bulunmadığı noktasında ittifak vardır. Kaldı ki eğer Allah onu gökyüzüne çıkarmış olsaydı, öncelikle bunun zikre-

⁴⁴ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-Ervâh ilî Bilâdi'l-Efrâh*, Kahire 1971, s. 21 vd.

dilmiş olması gerekirdi. Ayette bundan söz edilmemesi, böyle bir olayın vuku bulmadığını gösterir. İşte bütün bunlar, “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette ikamet edin” (Bakara 2/35) ayetinde sözü edilen cennetin ebediyet cennetinden farklı bir cennet olmasını gerektirir.⁴⁵

Kıssa, tarihsel bir hâdisenin aktarımı olarak kabul edildiği takdirde bu yorum daha makul gözükmemekte ve yine bu yorum söz konusu cennetin aslında Tevrat’ta tasvir edilen cennetle aynı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim, Yahudilik hakkında bilgi sahibi olan Ubey b. Ka’b ve Vehb b. Münebbih gibi şahsiyetlerin Âdem’in cennetinin yeryüzünde olduğunu söylemiş olmaları da bunun doğruluğunu göstermektedir. Âdem’in iskan edildiği cennet, Tevrat’ta “Aden Bahçesi” (Gan Eden) diye isimlendirilir. Aden (İbranca Eden) kelimesinin kökü, anlamı ve hangi coğrafi bölgenin adı olduğu meselesi tartışmalıdır. Kelimenin Sümer dilinde “çöl, bozkır, ova” anlamlarına gelen *Edin* kelimesiyle ilgili olması muhtemel gözükmemektedir.⁴⁶ Nitekim *Edin* Sümer metinlerinde Dicle ile Fırat arasındaki bölgenin adı olarak geçmektedir. Bir Sümer efsanesinde ise ilk insanların bu arazi üzerinde yaşadıkları belirtilmektedir.⁴⁷ Bunun yanında *Eden*’in Babil dilindeki “alüvyonlu ova” manasındaki *Edenu* veya *Edinu* kelimesinden türetildiğini söyleyenler de mevcuttur.⁴⁸

Eden kelimesi İbranca’da “bolluk ve bereket” anlamına gelen bir kelime olup teknik bir terim olarak Yahudilerin inanışında mükemmel bir hayat ortamını, yani cenneti ifade eder. Geç dönem Rabbinik literatürde, biri yeryüzünde diğeri öte dünyada bulunan iki ayrı *Gan Eden*’den söz edilmiştir. Semalardaki *Gan Eden* müteva-zı kulların ikamet edecekleri mutluluk yurdudur. XIII. yüzyıla ait

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III. 3.

⁴⁶ S. Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara 2002, s. 156.

⁴⁷ S. N. Kramer, *Tarih Sumer’de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990, s. 200-201.

⁴⁸ Y. Şevki Yavuz, “Adn”, *DİA*, İstanbul 1988, I. 390-391.

“Yalkut Şimoni” isimli bir midraş antolojisine göre *Gan Eden*’in nehirlerinde süt, şarap, bal akar. Dünyadaki ağaçlardan çok daha güzel sekizyüz bin ağaç vardır. Altıyüz bin melek de Tanrı’yı en güzel sesleriyle överler.⁴⁹

Kanaatimizce, İbranca’daki *eden* kelimesi ile Kur’an’da on bir defa *cennât* kelimesiyle birlikte zikredilen *adn* kelimesi arasında bir ilişki vardır. Ancak Kur’an, sözlükte “sebat, istikrar ve devamlılık”⁵⁰ gibi anlamlar içeren *adn* sözcüğüyle nitelenen cennetleri müminlerin ahirette ebedî olarak kalacakları mutluluk yurdu olarak tasvir eder. İlgili ayetlerdeki tasvirlerle göre Adn cennetleri, içinde güzel konutların, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ince ipekten yeşil elbiselerin, sabah akşam ikram edilen çeşitli yiyeceklerin, gözleri başkasını görmeyecek kadar eşlerine bağlı hurilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir yurt olup orada hiçbir boş söz işitilmeyecek, yorgunluk ve bıkkınlık hissedilmeyecektir.⁵¹

Haddi zatında Kur’an’da Âdem’le bağlantılı olarak sözü edilen cennet, dolayısıyla Tevrat’taki Tanrı’nın has bahçesine benzer bir mekan Sümer mitolojisinde de mevcuttur. Gerçekte, bir yeryüzü cenneti olan bu mekan Sümer şiirinde şöyle betimlenmiştir:

Dilmun’da karga bağırma,
İttidu kuşu ittidu kuşuna haykırmadı,
Aslan öldürmedi,
Kurt kuzuyu parçalamadı,
Oğlak yiyen yaban köpeği bilinmiyordu,
Tahul yiyen [obur yaban domuzu] bilinmiyordu,
Dul bilinmiyordu,
Göz ağrısı, “ben göz ağrısıyım” demedi,
Baş ağrısı “ben baş ağrısıyım” demedi,
Onun (Dilmun’un) yaşlı kadını “ben yaşlı kadını” demedi,

⁴⁹ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, I. s. 183.

⁵⁰ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 488.

⁵¹ Bkz. Tevbe 9/72; Ra’d 13/23; Nahl 16/31; Kehf 18/31; Meryem 19/61; Tâhâ 20/76; Fâtır 35/33; Sâd 38/50; Mümin 40/8; Saf 61/12; Beyyine 98/8.

Onun yaşlı adamı, “ben yaşlı adamım” demedi,
Şarkıcılar ağıt yakmadı; şehrin dışında acı çığlıklar yükselme-
di.⁵²

Sümerlerin İnsanlığın altın çağına ilişkin düşünceleri de
“Emmerkar ve Arata Beyi” adlı mitik destanda şöyle ifade edilmiş-
tir:

Bir zamanlar ne yılan vardı, ne akrep vardı,
Ne sırtlan vardı, ne aslan vardı,
Ne vahşi köpek vardı, ne kurt.
Ne korku vardı, ne işkence,
Adamın rakibi yoktu.⁵³

Bu mitolojiye göre Dilmun, saf, temiz ve aydınlık bir memleket-
tir; yani hastalık ve ölüm nedir bilmeyen canlıların memleketi. Ne
var ki bu cennet mekanda hayvanlar ve insanlar için gerekli olan su
eksiktir. Büyük su tanrısı Enki, güneş tanrısı Utu’ya Dilmun belde-
sini tatlı su ile doldurması için yerden su çıkarmasını söyler. Böyle-
ce Dilmun meyve bahçeleri ve yemyeşil çayırları ile tanrıların bah-
çesi hâline gelir. Mitolojinin bu bölümü, Tekvin’deki, “Ve yerden
bir buğu/nem yükseldi ve bütün toprağın yüzünü suladı” (Tekvin
2/6) ifadesini hatırlatmaktadır.⁵⁴

Diğer taraftan, Sümer edebiyatındaki “Enki ile Ninhursag”
(Ninmah) efsanesinde tanrıça Ninhursag’ın, Dilmun’da sekiz bitkiyi
filizlendirdiğinden bahsedilir. Anlatıya göre söz konusu bitkilerin
filizlendirilmesi ancak tanrıçanın su tanrısı tarafından üç kuşağı
kapsayacak şekilde hamile bırakılması ve bunların ağrısız, acısız
olarak doğurulması gibi epeyce karmaşık olaylardan sonra gerçek-
leşir. Su tanrısı Enki bu değerli bitkilerin tadına bakmak istediği
için, habercisi iki yüzlü tanrı İsimud bu çok değerli bitkileri koparıp
efendisi Enki’ye takdim eder. Enki de onları birer birer yer. Buna

⁵² Kramer, *Tarih Sumer’de Başlar*, s. 124-125; Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, s.
157.

⁵³ Kramer, *Tarih Sumer’de Başlar*, s. 199.

⁵⁴ Kramer, *Tarih Sumer’de Başlar*, s. 124.

öfkelenen Ninhursag, Enki'nin üzerine ölüm laneti okur. Bu lanetin bir sonucu olarak Enki'nin sekiz organı hastalığa yakalanır ve bu yüzden ölme noktasına yaklaşır. Büyük tanrılar bu duruma çok üzülür ve Sümer tanrılarının kralı olan hava tanrısı Enlil bile buna çare bulamaz. Derken, ana tanrıça Ninhursag bu olumsuz duruma müdahale etmesi için ikna edilir. Ana tanrıça, her biri Enki'nin bedenindeki hastalıklı bir organı iyileştirecek sekiz tanrıça yaratır. Enki'nin hastalıklı organlarından birisi kaburgadır. Bu organı iyileştirmek için yaratılan tanrıçanın adı da Ninti'dir. Kaburganın Sümercesi ise "ti"dir. Dolayısıyla, Enki'nin kaburgasını iyileştirmek için yaratılan tanrıçanın adı, "kaburganın hanımı" anlamına geldiği gibi, "yaşatan hanım" anlamına da gelir. Sümer edebiyatında "kaburganın hanımı" olan isim, bir kelime oyunu ile Tevrat'ın cennet efsanesindeki Havvâ -ki bu kelime İbranca'da "yaşamak, var olmak" anlamındaki *hayah* kökünden türetilmiştir- olarak "yaşatan hanım" anlamına dönüşmüştür.⁵⁵

Netice itibariyle, Âdem'in Tevrat'taki kıssası, Sümer mitolojisine ait birçok unsur içermektedir. Kramer'in deyişiyle, öncelikle şunu kabul etmeliyiz ki, tanrısal bahçe, göksel bir cennet düşüncesinin başlangıcı Sümerlere aittir. Metinde Sümer cenneti Dilmun memleketindedir ki, burası İran'ın güney batısı olabilir. Sümerlere galip gelen Sami Babilliler kendi ölümsüzlerini "yaşayanların ülkesi" olarak bu Dilmun'a yerleştirmişlerdi. Fıskıran suları Fırat ve Dicle ile birlikte dört bucağın nehirlerini oluşturan doğuya uzanmış Tevrat'taki cennet, Eden bahçesi, Sümerlerin cennet memleketi olan Dilmun ile orijinal olarak birbirine benzemektedir. Ayrıca, tanrıçaların ağrısız, sancısız doğumu, Havvâ'ya çocuklarını sancılarla dünyaya getirmesi için yapılan lanetin arka planına ışık tutmaktadır. Yine su tanrısı Enki'nin yasak bitkiyi yemesi ve yaptığı kötü hareket için lanetlenmesi, Âdem ve Havvâ'nın bildikleri ağacın

⁵⁵ Havvâ hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Ömer Faruk Harman, "Havvâ", *DİA*, İstanbul 1997, XVI. 542-545.

meyvesini yemelerini ve her ikisinin bu günahkar hareketlerinden dolayı lanetlenmesini hatırlatmaktadır.⁵⁶

Diğer taraftan bu kıssayla ilgili olarak Ahd-i Atîk'in muhtelif kitaplarında yer alan atıflar daha başka mitolojik unsurlar da taşımaktadır. Mesela, Âdem'in cenneti, Yahudilerin Babil esareti döneminde yaşayan peygamber Hezekiel'in çeşitli konulardaki vizyonlarını içeren Hezekiel kitabında Tekvin'dekinden çok daha farklı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu tasvirde şu ifadelere yer verilmiştir: "Âdem oğlu, Sur kralı için mersiye oku, ve ona de: Rab Yehova şöyle diyor: Kemalın mührü, hikmetle dolu, güzellikte tam olan sendin. Sen Aden'de, Allah'ın bahçesinde idin; sarı yakut, kırmızı akik, ve beyaz akik, gök zümrüt, akik, yeşim, safir, kızıl yakut, zümrüt taşları ile, bütün değerli taşlarla, ve altınla kaplanmıştın; teflerinin ve zurnalarının işçiliği sende idi; yaratıldığın gün hazırlanmıştılar. Sen meshedilmiş gölge salan kerubi idin; ve seni ben diktim, Allah'ın mukaddes dağı üzerinde idin; ateşten taşlar arasında gezdin. Sende kötülük olduğu bulununcaya kadar yaratıldığın günden beri yollarında kâmindin. Ticaretinin çokluğundan ötürü senin içini zorbalıkla doldurdular, ve suç işledin; ve seni murdar şey gibi Allah'ın dağından attım."⁵⁷

Âdem'in iskan edildiği bahçe bu tasvire göre Tanrı'nın dağında yer almaktadır. Tanrı dağındaki cennet bahçesi motifi, Ugarit mitoslarında da mevcuttur. Bu mitoslara göre Tîr (Sur) kentindeki tanrı kralın konutu bu bahçededir. Kendisi geniş kanatlı bir melek ve ateş taşları ortasında bir aşağı bir yukarı dolaşan biri olarak takdim edilir. Orada müzik de vardır ve sonunda, tanrıların bahçesinin bu sakini kafir ya da murdar olarak oradan kovulur.⁵⁸

⁵⁶ Kramer, *Tarih Sumer'de Başlar*, s. 123-124.

⁵⁷ Hezekiel, 28/12-16.

⁵⁸ Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, s. 156.

5. Cennetten Düşüş

Kanaatimizce, Âdem kıssası, gerçekten olmuş bitmiş bir hâdisenin yalın aktarımından ziyade insanın kozmik kaderine ilişkin bir drama niteliğindedir. Ne ki bu nitelik, kıssanın büsbütün bir efsâne olduğunu değil, beşerî varlığın “dünyada yaşam” serüvenine ilişkin bir temel hakikatin dramatize edilmiş anlatımı olduğunu gösterir. Kur’an’ın bu anlatımında insanın niçin yaratıldığından söz edilmiş olsa da diğer bazı ayetlerde Âdem ve soyunun yeryüzünde kullukla sınanmak için yaratıldığı çok açık bir biçimde ifade edilmiştir. Mesela, Hûd 11/7 ve Mülk 67/2. ayetlere göre Allah gökleri ve yerküreyi, ölümü ve dirimi insanın güzel davranış yönünden nasıl bir performans sergileyeceğini test etmekle eşdeğer olan bu geçici sınav sebebiyle yaratmıştır. Dünyada sınava tâbi tutulmanın Kur’an terminolojisindeki karşılığı, “belâ” ve “ibtılâ”dır. Bu kelimenin sözlük anlamları incelendiğinde, Âdem ve evladının bu dünyaya aslında yıpranmak, örselenmek, sıkıntı ve acı çekmek için gönderildiği görülür. Nitekim, “Muhakkak ki ölümle ve açlıkla, dünya malının, canın ve [alın teri] ürünlerin kaybı ile sınayacağız” (Bakara 2/155) mealindeki ilâhî beyan da insanın dünyadaki sınavının çok çetin olduğuna işaret eder.

Şu halde, Âdem kıssasında sözü edilen “cennet” kavramını metafizik alanla ilişkilendirmemek gerekir. Aksi takdirde, “Böylece Âdem rabbine karşı geldi, dolayısıyla ciddi bir hataya düşmüş oldu.” (Tâ-hâ 20/121) mealindeki ayet, Âdem hakkında apaçık bir itham ve hatta iftira olmuş olur. Çünkü insanın yeryüzünde kulluk etmek ve dolayısıyla denenmek maksadıyla yaratıldığı bizzat Allah tarafından beyan edildiğine göre, Âdem ve eşini ebedilik cennetinde yarattıktan ve dahi onlara hiçbir mükellefiyet yüklemeksizin, bir taraftan “Bu cennette dilediğiniz gibi yiyip için” demeyi, diğer taraftan da “Ama sakın şu ağaca yaklaşmayın” diye bir yasak getirmeyi; bunun yanı sıra İblis’e bu iki zavallıyı ayartma izni vermeyi ve nihayet, “Birbirinize düşman olarak inin” (7/A’râf 24)

mealindeki bir paylamayla cennetten kovmayı, Allah'ın insanla oyun oynaması olarak izah etmekten başka bir seçenek yoktur.

Öte yandan, konuyla ilgili ayetlerde “cennet” diye tabir olunan yerin metafizik âlemde bulunduğu inanılan ebedilik cennetini nitelediği kabul edilecek olursa, şu sorulara da tatmin edici cevaplar bulmak gerekir: Allah, yeryüzünde imtihan etmek üzere yarattığı varlığı, sınav salonuna alırken niçin böyle dolambaçlı bir yol izleme ihtiyacı duymuştur? Yahut, “Her şeyi yiyip için, ama sadece şu ağaca yaklaşmayın.” demek yerine, “Sizi iyilik ve kötülüğe yatkın bir varlık olarak yarattım, kötülüğe enfüsî ve âfâkî dürtüler ve faktörleri şeytan olarak tesmiye ettim; siz bu dürtülerin esiri olmayın ve mutlaka benim gösterdiğim yolda yürüyün” diye kılavuzluk etmek adl-i ilâhiye daha uygun değil midir?

Yine, bu kıssa hakkındaki geleneksel yorum esas alındığı takdirde izah edilmesi pek mümkün gözükmeyen birçok çelişki ortaya çıktığını belirten Bâtınî-İsmailî müellif Hüseyin İbnü'l-Velîd'in de dikkat çektiği gibi, her şeyden önce cennetteki ağaçla ilgili yasağın mantığını akılla kavramak mümkün değildir. Çünkü, bu ağacın iyi bir ağaç olduğu varsayılacak olursa, Âdem'in onun meyvesini yemekten niçin men edildiği sorusu ortaya çıkmakta; yok eğer bu ağaç kötü idiyse, o takdirde “Allah cennette kötü bir ağacın yer almasına niçin izin verdi?” problemiyle karşılaşmaktadır. Mantıksal açıdan bakıldığında, bu ağacın cennette yer almaması gerekirdi. Allah, Âdem'in bu ağaca yaklaşacağını ve bu yüzden cennetten kovulacağını daha önceden bildiği hâlde niçin buna müsaade ettiği meselesi de ayrı bir tartışma konusudur. Öte yandan, eğer bu ağaç, bazı müfessirlerin iddia ettikleri gibi başak ya da buğday filizi ise Âdem'e yasak konulduğu hâlde buğday niçin onun yeryüzündeki çocuklarına helal kılındı? Ayrıca Allah, hiçbir günah işlemedikleri

hâlde niçin Âdem'in zürriyetini cennette iskan etmedi ve niçin onları babalarının işlemiş olduğu bir suçtan dolayı cezalandırdı?⁵⁹

Bu son soru, çok ciddi bir soruna, yani aslî günah (peccatum origins) problemine işaret etmektedir. Bilindiği gibi, aslî günah problemi, özellikle Pavlus sonrası Hıristiyan düşüncesinde çok önemli bir yer tutar. Zira Hıristiyanlığın mimarı Pavlus'un yorumuna göre günah dünyaya Âdem vasıtasıyla girmiştir.⁶⁰ Bu yüzden, dünyaya gelen her insan Âdem'in suçundan bir miktar taşımakta ve bu aslî suç nesilden nesile intikal etmektedir. İnsanlık, aslî günahın kefareti olarak çarmıhta can veren İsa sayesinde bu suçun kirinden arınmıştır.⁶¹

Âdem kıssası, geleneksel tarzda yorumlandığında Pavlus'un bu nazariyesi, en azından temel fikir itibarıyla meşruiyet kazanmaktadır. Oysa, Kur'an her fırsatta mükellefiyetin, dolayısıyla da suç ve cezanın bireyselliğine vurgu yapmaktadır. Kur'an öğretisinde, "Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez." (35/Fâtır 18) prensibi esas olduğuna göre, babamızın yediği erik yüzünden bizim dişimizin kamaşması asla söz konusu olamaz. Bu itibarla, gerek Âdem'in cenneti, gerek cennette işlediği suçu ve gerekse bu suçtan ötürü cennetten düşüşünü, Allah'ın muhtelif ayetlerde sözünü ettiği dünya hayatına özgü bir sınanma tecrübesi bağlamında anlayıp yorumlamak gerekir. Buna göre Âdem veya insan, iyilik ve kötülük yapabilme yahut bu ikisinden birini hür iradesiyle seçebilme yetisiyle donatılmış bir varlık olarak yeryüzünde yaratılmıştır. Allah'ın, halife ve kalfa olarak nitelendirdiği bu varlığa ilişkin en temel beklentisi, rabbinin/efendisinin sözünü dinlemesidir. Ancak o, kendisine yaraşır bir azim ve kararlılık gösterememiş; dolayısıyla, rabbinin

⁵⁹ Bernard Lewis, "An Ismaili Interpretation of the Fall of Adam", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, IX, London, 1937-39, s. 691-692.

⁶⁰ Pavlus'un karanlık şahsiyeti ve teolojik düşüncesi hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlığın Mimarı Pavlus*, Ankara 2001.

⁶¹ Bkz. Romalılar'a, 5/12-21.

beklentisini boşa çıkarmış ve bu yüzden gözden düşmüştür. Yoksa, bazı sükseli iddialarda dile geldiği gibi, tam anlamıyla insan oluşunu günah işlemek suretiyle kazanmamıştır. Zira, insan bidayette ne ise şimdi de odur.

Kıssada sözü edilen “hubût”, kesinlikle semâvî (!) cennetten yeryüzüne düşüş anlamına gelmemektedir. Bilakis bu kelime, somut anlamda “bir yerden başka bir yere gitmek” (*hebeta min beledin ilâ beled*) ve “bir yerde konaklamak” gibi anlamlar içermektedir.⁶² Mesela, 2/Bakara 61. ayette Allah Hz. Musa zamanındaki İsrailoğulları’na, “Siz şimdi değerliyi değersiz olanla mı takas etmek istiyorsunuz. Öyleyse [filan] şehre gidin (*ihbitû msran*). Orada istediğiniz şeyler mevcuttur.” diye hitap ettiğini belirtmektedir. Bu hitap, Hz. Musa’ya, “Biz hep aynı yiyeceğe talim edemeyiz. Rabbine söyle de bize toprakta yetişen bakla, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan gibi sebzeler versin.” diyen İsrailoğulları’na bir cevap olarak zikredilmiştir. Müfessirler, bu ayette geçen *hubût* kelimesini, ismi zikredilmeyen şehre veya beldeye gitmek şeklinde anlayıp yorumlamışlardır.

Şu halde, Âdem’in *hubûtu*, fizikötesi âlemdeki bir cennetten nesnelere dünyasına düşmekten öte bolluk ve bereket içindeki bir hayat ortamından başka bir ortama, yani daha çetin hayat şartlarının tecrübe edildiği başka bir ortama yahut “durum” a intikal etmektir. Bu manevî intikal, Âdem’in irâdî olarak işlediği suçun -ki Kur’an’da “yasak ağaca yaklaşmak” diye tabir olunan bu suçun mahiyeti çok önemli değildir- zorunlu bir sonucudur. Diğer bir deyişle, Âdem’in cennetten çıkarılması, Allah’ın emirlerine uygun hareket etmemenin insan hayatında birtakım mahrumiyet ve mağduriyetler şeklinde tezahür etmesi gerçeğiyle eşdeğer bir anlam içerir. Nitekim Kur’an’da, “Kim benim zikrimden sarfı nazar ederse onun için sıkıntılı bir yaşam vardır.” (Tâ-hâ 20/124) denilmiş; bir başka ayette ise, “Eğer o ülkelerin halkları inanmış ve Allah’ın emir-

⁶² Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut 1989, s. 293.

lerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, onlara gökten ve yerden bereket kapıları açardık” (A’râf 7/96) denilmek suretiyle değişmez bir ilâhî yasaya (sünnetullah) işaret edilmiştir. Bu ayetler dikkate alındığında denebilir ki, Âdem’in cennetten *hubûtu*, yani, irâdî olarak işlediği cürümden ötürü bolluk, bereket ve huzur dolu yaşantısının zeval bulması, sünnetullahın mukadder sonucudur.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, *hubût* kelimesi, soyut olarak Allah’ın gözünden düşme anlamı da içerir. “Çünkü”, der Râğıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), “*hubût*, insan için kullanıldığında, *inzâlin* (indirme) aksine hafifseme, hor ve küçük görme (istihfaf) anlamı taşır. Nitekim Allah Teâlâ *inzâl* kelimesini, değerine (şeref) dikkat çektiği şeylerle ilgili olarak zikretmiştir. Melekleri, Kur’an’ı, yağmuru vb. şeyleri indirmek gibi... *Hubût* lafzını ise gözden düşme olgusuna dikkat çektiği bir makamda zikretmiştir. Sözelimi, ‘Biz dedik ki, birbirinize düşman olarak inin...’ (Bakara 2/36), ‘Oradan in; artık orada büyülenmen söz konusu olamayacak’ (A’râf 7/13); “O şehre inin/gidin...” (Bakara 2/61) ayetlerinde olduğu gibi... Bu son ayetteki, ‘Orada istedikleriniz mevcuttur.’ sözünde hiçbir tazim ve teşrif yoktur. Çünkü Allah bu sözün hemen ardından, “Onlar düşkünlük ve yokluğa mahkum edildiler.” buyurmaktadır.”⁶³

Râğıb’ın bu açıklaması Gnostik gelenekteki “düşüş” nazariyesini akla getirmektedir. Bilindiği gibi, Gnostik öğretinin temelinde madde-manâ, aydınlık-karanlık, ruh-beden ve dünya-ahiret vb. ayırımlarla ifade edilen çok katlı bir düalizm (ikirciklik) mevcuttur. Gnostikler varlık âlemini makro düzeyde ışık ve karanlık âlemi olmak üzere iki ayrı kategori olarak telakki ederler. Işık ya da nur âlemi iyiliği, hakikat ve gerçeği temsil ederken karanlık ve zulmet âlemi kötülüğü, yalanı ve gerçek olmayanı temsil etmektedir. Işık âlemi ile karanlık âlemi arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadele vardır. Madde ve maddî olan her şey, yani içinde yaşadığımız dünya, bedenlerimiz ve bu dünyaya ait olan her şey kötülük

âlemine aittir; dolayısıyla bizatihi kötüdür. Ruh ve ruhsal olan varlıklar ise ışık âlemine aittir ve yapısı gereği iyidir. Kötülük âlemiyle iyilik âlemi ya da nur ile zulmet arasındaki bu mücadelede nihai zafer, iyilik yani ışığa ait olacaktır. Makro hayatın sonunda kötülük ve zulmet ışık tarafından dizginlenerek tahakküm altına alınacak ve onun emrinde olan madde ve maddî alem ifna edilecektir. Mikro hayatı temsil eden insan açısından da aslolan, beden istek ve arzularına boyun eğmemektir. Varlık itibarıyla kötü olan bu dünya ve dünyevi şeyleri terk etmek, ışık ve iyiliğin timsali olan ruha ve ruhsal aydınlanmaya kulak vermek gerekir.⁶⁴

Diğer taraftan Gnostik gelenekte insan, ruh, beden ve nefis olmak üzere üç temel unsurdan müteşekkil bir varlık olarak algılanır. Bu üç unsurdan ruh, köken itibarıyla ışık âlemine aittir. O, ilâhî takdir gereği kötülük âlemine ait olan yeryüzüne ve kötülüğün bir parçası olan bedene düşmüş ya da atılmış bir varlıktır. Beden ve nefis, doğal yapıları itibarıyla süflüdürler; çünkü bunlar kötülük âlemine aittirler. Gnostiklere göre beden içerisinde ruh, hapisanedeki bir tutsak gibidir. Zira, ruhu kuşatan beden, onu elden kaçırmamak amacıyla tutsak etmiştir. Bu yüzden ruh, maddî âleme atılıp beden kafesine sokulmaktan hiç memnun değildir. O, asıl vatanı olan ilâhî-ruhânî-nûrânî âleme geri dönebilmek, oraya tekrar yükselebilmek için yanıp tutuşmaktadır. Gnostik öğretilerde kurtuluş ancak süflî âleme düşen ruhun tekrar ilâhî âleme yükselmesiyle gerçekleşir. Gnostiklere göre ilâhî âlemin bir parçası olan ruh ölümsüzdür. Ölüm ancak süflî olan maddî varlıklar, dolayısıyla insandaki ten ve beden kafesi için geçerlidir.⁶⁵

Esasen, gnostik gelenekteki “düşüş” nazariyesi, bir çırpıda yabana atılacak kadar basit ve anlamsız gözükmemektedir. Zira, Âdem kıssası bağlamında düşünüldüğünde, yasak ağaca yaklaşmak, maddî ve dünyevî olana ilgi duymak anlamında bir tür dün-

⁶⁴ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Samsun 1998, s. 47.

⁶⁵ Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s. 48.

yevilşmeyi ima etmektedir. Belki de bu ilgi yüzünden olsa gerek Âdem, Allah katındaki üstün manevî konumunu yitirmiş, böylece asli ve manevî yurdundan ayrı düşmüştür. Âdem'in gurbete düş-tükten sonraki tüm çabası ise, "Ey Rabbimiz! Kendimize yazık ettik. Eğer sen bizim hatamızı bağışlamaz ve bize acımazsan hiç kuşku yok ki kaybedenlerden olacağız." (7/Â'râf 23) mealindeki nedamet dolu yakarışında da dile geldiği gibi, aslî yurduna, yani Allah ka-tındaki saygın konumuna avdet etmektir. Âdem ve evladı bütün bir tarih boyunca gerçek sılasına dönmek için çırpınmakta, bunun için, dünyevî olandan, dünyanın gelip geçici metalarından mümkün olduğunca uzak durup varoluşu tekrar müteâl olana bağlamaya uğraşmaktadır. Bu çetin uğraşta manevî arınma ön plana çıkmakta; arınma ise dünyaya ciddi bir rezerv koymayı yahut ona karşı mesafe bilinci içinde olmayı gerektirmektedir. Kısaca, Kur'an'a göre dünya değersiz bir hayatın meskenidir. Tam bu noktada, "Öyleyse bizim burada ne işimiz var?" şeklinde bir soru sorulabilir ve bizce bu soruya, "Denenmek için bir süre burada ikamet etmemiz, dünyanın değerli olduğuna delalet etmez." diye cevap vermek gerekir.

Bu sebepten olsa gerek, içinde bulunduğumuz hayat, Allah tarafından "dünya" lafzıyla nitelendirilmiştir. Bu nitelemeyle ilgili olarak Kur'an baştan sona tarandığında, insanın varlık meskeni olan "dünya"ya, "yakınlık"tan ziyade "bayağılık" ve "adilik" vasfının daha çok yakıştığı görülmektedir. Gerçi, tamamen dinî-ahlâkî bir anlam taşıyan *el-hayâtü'd-dünyâ* tabiri, nüzul dönemindeki koşullar sebebiyle Mekkî ayetlerde çok daha şiddetli bir şekilde yerilmekte ve bu yerginin dozu Medine döneminde vahyedilen ayetlerde yine konjonktürel duruma koşut olarak azalmaktadır. Ama son tahlilde Kur'an dünya güzel tavsiflerde bulunmamakta ve bu bağlamda Allah sık sık ahiretin dünyadan çok daha hayırlı olduğunu vurgulamaktadır. Yine bu bağlamda, dünya hayatının gelip geçici, aldatici-ayartıcı bir oyun ve eğlence olduğundan, dünyanın metandan ve dünya hayatının anlamsız bir yarış ve aldanış vesilesi oldu-

ğundan söz etmekte;⁶⁶ birçok ayette ise, “O’na döndürüleceksiniz...”⁶⁷ buyurmak suretiyle bir bakıma bizim aslî vatanımıza işaret etmektedir. Bilhassa istircâ ayetinde geçen, “Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz” (Bakara 2/156) ifadesinden hareketle denebilir ki, insan özü itibariyle buralı bir varlık değildir. O, en azından tanrıdanlık, hatta mikro düzeyde tanrısallık içeren ruh tarafıyla buralı değildir. Çünkü Allah Kur’an’da, “Sonra ona (insana) düzgün bir şekil verip kendi ruhundan üfledi”; “Ona (insana) düzgün bir şekil verip ruhumdan üfleyince...” buyurmaktadır.⁶⁸

Ruhun gerçek mahiyeti, hiç şüphe yok ki, prematüre sonuçlara gebe olan bir tartışma konusudur. Bununla birlikte, biz insanlarda mikro ölçekte de olsa tanrısal bir cüz bulunduğunu tartışmaya dahi mahal yoktur. Bu iddianın vahdet-i vücutçu anlayışla paralellik arzettiğinin farkındayız. Fakat Kur’an’dan yola çıkıldığında, bu gerçeği inkar etmek pek mümkün gözükmemektedir. Söz konusu tanrısal cüz, biyolojik ölümle birlikte aslî vatanına doğru yola çıkacak, dünyaya ait olan beden ise tekrar toprağa avdet edecektir. Burada, ruh-beden dualitesinden söz ettiğimiz açıktır. Dolayısıyla, son dönemde moda olan “İnsan bir bütündür” şeklindeki tezden hareketle bu dualizme itiraz edilebilir. Ancak Kur’an’ın bu konuyla ilgili ifadeleri, hiçbir itiraza mahal vermeyecek kadar açıktır.

Şöyle ki, insanın su ve toprak karışımından yaratıldığını bildiren ayetler ile Allah’ın insana ruhundan üflediğini bildiren ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla beden epeyce bir evrim yahut tekamül sürecinden geçmiş ve nihayet ruhu kabullenecek kıvama gelince tanrısal cüz (ruh) ona ilhak edilmiştir. Aslında bu ikirciklik, insana fücür ve takvasının ilham edildiğini bildiren Şems 91/8. ayetten de

⁶⁶ Mesela bkz. Âl-i İmrân 3/185; En’âm 6/32; Tevbe 9/38; Ra’d 13/26; Ankebût 29/64; Hadîd 57/20.

⁶⁷ Bkz. Bakara 2/28, 245, 281; Yûnus 10/56; Kasas 28/70, 88; Ankebût 29/17; Rûm 30/11; Secde 32/11; Yâ-sîn 36/22, 83; Zümer 39/44; Fussilet 41/21; Zuhruf 43/85; Câsiye 45/15.

⁶⁸ Hicr 15/9; Secde32/ 9; Sâd 38/72.

açıkça anlaşılmaktadır. Zira, insandan sâdır olan fısk ve fücûrun menbaı, daima maddî olana rağbet eden bedenden başkası değildir. Nitekim, dünyevi yaşantıda yeme, içme, cinsel arzu gibi şehvî ve hayvanî istekler, bedenın ihtiyaçları olarak tezahür etmekte; takva, erdem, fazilet, dürüstlük, sevgi, hoşgörü, affetme ve tevazu gibi hasletler ise tinsel özellikler olarak gözükmeğdir.

Burada son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, peygamberler aracılığıyla vahiy göndermek, haddi zâtında irâdî olarak gerçekleştirildiği kötü eylemleri neticesinde Allah'ın gözünden düşen insanın eski itibarını kazanması/Allah'ın yarattığı aslî fitratına avdet etmesi için uzatılmış bir ilâhî imdat elidir. Bu el, Kur'an terminolojisinde *inzâl* diye tabir olunur. Bu bağlamda Allah insana kâh vahiy, kâh ayet, kâh melek, kâh ruh indirmek suretiyle tenezzül buyurur (*tenezzülât-ı ilâhiyye*).

Değerlendirme ve Sonuç

Âdem kıssası, Kur'an'daki şekliyle, beşerî varlığın kozmik kaderine ilişkin dramatik bir anlatı olup herhangi bir zamansal ve mekansal duruma tetabuk etmemektedir. Bu yüzden, kıssada geçen "cennet" sözcüğü gerçek bir mekan olarak anlaşılmalı ve bilhassa terimsel çerçeve içinde metafizik alanla irtibatlandırılmamalıdır. Kaldı ki, insan her şeyden önce dünya denen mekanda kullukla imtihan edilmek için yaratılmıştır. Bu gerçek bizzat Allah tarafından da çok kere (Hûd 11/7, Zâriyât 51/56, Mülk 67/2) beyan edildiğine göre Âdem veya insan, şu an havasını soluyup suyundan içtiğimiz yerkürede vücut bulmuştur. Çünkü Allah, yaratacağı halifenin yerini açıkça "yeryüzü" (*fi'l-arz*) olarak tayin etmiştir. O halde, ilk insan ya da insanlar hiçbir zaman dünya dışındaki bir yerde ikamet etmemiş, yahut bidayette huld ya da ebedîlik cennetinde ağırlanıp sonradan dünyada yaşamaya mahkum edilmemiştir.

Bunun aksi düşünöldüğü takdirde, teklif ya da mükellefiyetin en temel menâtı olan hür iradeyi nefyemeyi, dolayısıyla Allah'ı

adaletsizlikle itham etmeyi haklı kılacak bir sonuçla yüzleşmek kaçınılmaz olur. Ve bu sonuç ister istemez şu düşünceleri doğurur: Âdem'in göklerde bulunduğu varsayılan cennetten çıkarılmasına sebep olan suçu işlememek gibi bir şansı hiç olmamıştır. Çünkü Allah, meleklerin serzenişine rağmen, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demek suretiyle insan denen bir sınav varlığını yeryüzünde konuşlandırmaya çoktan karar vermiştir. Bu demektir ki, Âdem huld cennetinden çıkıp çıkmama, diğer bir deyişle, dünyaya gidip gitmeme hususunda muhayyer kılınmamıştır. Öyleyse, Âdem, bu suçu görünüşte hür, ama aslında mecbur olarak işlemiştir. Dolayısıyla, babamızın işlediği suç bize sirayet etmiştir.

Bu düşünceleri onaylamak mümkün değildir. Çünkü Allah, "Hiç kimse bir başkasının işlediği günahın faturasını ödemez" buyurmaktadır. Kaldı ki Allah kullarına asla zulmetmez. Gerçekte, insan irâdî olarak günahı tercih eder ve böylece Allah'ın gözünden düşer (hubût). Tıpkı Âdem'in düştüğü gibi. Ama Allah, engin rahmetinden dolayı insana iade-i itibarda bulunmak, yani onu selim fitratına döndürmek ister. Bu yüzden hem peygamberler vasıtasıyla vahiy inzâl etmek suretiyle ona yardım eli uzatır, hem de gerçek bir nedamet duygusuyla tövbe edenleri affedeceğini söyler. İşte Âdem figürü -ki bu figürün tarihsel ya da temsilî olması çok önemli değildir- özelinde aktarılan dramatik kıssa, insanın kozmik kaderine ilişkin bu hakikati özetler. *Vallâhu A'lem.*

Adam, Paradise and the Fall

Citation/©: Öztürk, Mustafa, (2004). Adam, Paradise and the Fall, Mîlel ve Nihal, 1 (2), 151-186.

Abstract: The story of Adam which takes place both in the Qur'an and in the Book of Genesis is indeed quite interesting. Traditional Muslim scholars particularly commentators on the Qur'an have understood and explained such key concepts as paradise and the fall in their literal meaning. They have also used lots of mythological information in explanation of these concepts. On the other hand, when we take the literal meaning as a base to understand this story, it obviously contradicts some other verses of the Qur'an. To us, the best way to solve the problem is to accept that it is in fact a metaphorical/imaginative story. Similar stories are also found in Sumerian mythology. From the point of the message of the Qur'an, whether the story of Adam has a historical fact is not so important since the basic aims in such stories are religious and ethical messages. As far as we understand Allah, with this story, describes the experience of trial of humanity. Adam in this description presumably refers to human being.

Key Words: Adam, Satan, paradise, the fall, the tree of life
